

О. В. ЯКОВЛЄВА**СПЕЦИФІКА ОБРЯДОВОГО ТЕКСТУ ЯК ОБ'ЄКТА ФІЛОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

У статті розглядається синкретизм обрядового тексту, особливості обряду як гіпертексту. Пропонується комплексний аналіз усіх ланок, що виділяються у такому тексті: вербальної, акціональної, предметної. Символи — це основні одиниці, які репрезентують кожну з цих частин. Аналізується багатозначна символіка води у сімейних обрядах.

Ключові слова: обрядовий текст; синкретизм; гіпертекст; вербальні, акціональні, предметні символи.

На сучасному етапі розвитку науки декларується міждисциплінарний рівень дослідження як єдиний можливий і необхідний, оскільки нові перспективні проблеми і ситуації виникають на стику наук, на стику різнорідних компонентів і матеріалів, на стику жанрів і структур. Отже, жодна дисципліна не може існувати тільки в собі і виключно для себе [16: 25]. Філологія як сукупність гуманітарних наук (мається на увазі мовознавство, літературознавство і текстологія), що вивчають мову, літературу і культуру того чи іншого народу через різноаспектний аналіз текстів, не є винятком. Сучасний світ високих технологій переживає кризу гуманітарних ідей, і, як наслідок, люди, дійсно, стали жити комфортніше, але вони, на жаль, не стали щасливішими. Бездуховність пронизує наскрізь не тільки наше суспільство, а й заможні країни Заходу. XXI ст. або буде століттям духовності, або його зовсім не буде [11: 6].

В такій ситуації, перш за все, життєво необхідним є **злиття науки і духовності**. З цього треба починати. Але „антидуховність” стала прихованою передумовою будь-якого наукового дослідження, що, зрештою, несе загрозу не лише кризи в науці, але і занепаду всієї цивілізації [3: 5]. Вихід, з нашої точки зору, треба шукати у духовності предків, в етнокультурі, потрібна реконструкція прадавньої моделі світу, фундаментом якої був інший тип свідомості (в літературі його називають міфологічним, або міфопоетичним). Ми пропонуємо традиційне питання загального мовознавства про взаємозв'язки мови і мислення розширити і розглядати як триаду: „мова — духовність — мислення” [18].

Джерело духовності українців, як і всіх інших народів, не лежить на поверхні: його треба віднайти, відшукати у багатьох текстах: фольклорних, етнографічних, у національних віруваннях і традиціях, забобонах тощо. У такому разі не обійтися без інтеграції зусиль представників різних гуманітарних наук, у першу чергу філологів. У мовознавстві XXI ст. явно проступає тенденція до інтеграції етнолінгвістики і лінгвокультурології [12: 3]; актуальними є проблеми взаємодії етнолінгвістики і фольклору [15: 37—47].

Але, як констатує, В. А. Конобродська, в Україні ще немає власної етнолінгвістичної школи, хоча індивідуальні різноаспектні розвідки етнолінгвістичного матеріалу є плідними, корисними і надзвичайно цікавими (див. роботи Л. Ф. Артюх, Н. К. Гаврилюк, Ю. О. Карпенка, Н. Слухай, В. Таранця та інших). Мова традиційної духовної і матеріальної культури, як і мова етносу, була і залишається безцінним джерелом для глибокого аналізу особливостей національної ментальності і духу [9: 104—114].

Враховуючи вищезазначене, обряди й ритуали є, у першу чергу, об'єктами дослідження етнолінгвістики, комплексної дисципліни, що сформувалася на стику мовознавства, фольклористики, міфології, бо має спільний з цими науками об'єкт вивчення, зокрема мову обрядів та ритуалів.

Позитивним моментом сучасних міждисциплінарних досліджень є те, що визначилась чітка тенденція до перетину інтересів представників двох напрямків у межах філології: фольклористів та етнолінгвістів. При цьому «міждисциплінарні відношення етнолінгвістики і фольклористики однаково не передбачають поглинання ні фольклористики етнолінгвістикою, ні етнолінгвістики фольклористикою» [2: 14]. Але і досі залишається актуальною проблема взаємовідношень між міфом, фольклором і ритуалом при вивченні джерел духовної культури. Обговорюється питання про первинність / вторинність міфу та ритуалу (наприклад, Леві-Стросс наполягав на первинності міфу; С. Неклюдов висловлює протилежну точку зору [13: 11—22]). Найважливіше при цьому: фольклорний матеріал, як і етнографічний, — це матеріал народної духовної культури, а міфологія є базовою сферою давніх народних культур [16: 31].

Отже, обряд можна розглядати як фольклорний текст. У широкому значенні фольклорний текст — це сукупність лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів; це текст, узятий у подієвому аспекті; це мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія [8: 7]. Такий

погляд на фольклор викристалізувався під впливом теорій, що виникли в останні десятиліття в літературознавстві, етнології та лінгвістиці, зокрема теорії комунікації, лінгвістики тексту, прагматики, усної теорії, «етнографії мовлення» тощо [4: 7]. З іншого боку, в лінгвістиці обрядовий текст характеризується як синкретичний, або як гіпертекст. Щодо синкретизму творів усної культури, заслуговує на увагу думка Л. Копаниці, яка вважає, що його слід розуміти не тільки як збагачення одних видів творчості засобами вираження інших або як неможливість відмежувати факти вербальної творчості від інших способів художнього вираження. Синкретизм слід розглядати «як проблему світоглядну, як вираження універсальної природи творчості людини» [10: 31].

Особливості гіпертексту в широкому сенсі, зокрема обрядового гіпертексту, описані у дисертаційному дослідженні Н. Алатиревої. Абсолютно справедливими є думки автора про те, що обрядовий гіпертекст первісно існував в усній формі, але як матеріал для аналізу, наданий у розпорядження лінгвістів, існує у писемному вигляді [1: 28]. Важливим для розуміння обрядового тексту є поняття першодії, від точного відтворення якої залежить успішність сучасного обрядового дійства, а від точного повторення обрядового тексту залежить його ефективність [там само: 29].

Як відомо, в обряді виділяють три коди, три складові частини, або ланки: вербальну, акціональну, предметну, — які взаємодіють і доповнюють одна одну. Слід також пам'ятати, що обряд для наших предків — це не свято і не відпочинок у нашому розумінні, це — важливий соціальний акт, спрямований на захист і забезпечення виживання первісного колективу. Кожне обрядове дійство репрезентує сукупність нерозчленованих виконавцями мотивів, що виникають унаслідок домінування у міфологічній свідомості («все існує в усьому»), тобто репрезентують зв'язок усього з усім в оточуючому світі. Саме тому у весільному обряді зустрічаються мотиви врожайності, плідності землі. В той же час, урожай залежить від покровителів сім'ї-роду — померлих предків, звідси — похоронні мотиви у весіллі (експліцитне звертання до предків про допомогу), що посилюються необхідністю підтримки рівноваги соціальної системи. Саме тому наречена проходить стадію вмирання, «відчуження» [1: 32]. Це підтверджують етимологічні розвідки сучасних лінгвістів, які довели, що лексема «невістка» пов'язана і з поняттям «невідома» і з поняттям «невидима», тобто така, що пройшла ініціацію — відродилася після символічного вмирання, яке символізує темрява [18].

У зазначеному вище дослідженні обрядового гіпертексту Н. Алатиревої детально розглядається номінативна ланка у його складі, що є природним для суто лінгвістичного дослідження. На наш погляд, декодування обрядового гіпертексту передбачає описання не тільки вербальної частини, а й двох інших кодів, зокрема акціонального (дієвого) і предметного. Основними одиницями кожного з трьох кодів є символи, які так само називаємо вербальними (функціонують у текстах обрядових пісень), акціональними і предметними, що описані в етнографічних текстах. Покажемо на конкретному прикладі синкретизм обрядового тексту і проаналізуємо символічні коди води у родинному, весільному і поховальному обрядах, бо вода широко застосовується в обрядах переходу з одного стану в інший: мається на увазі перша купіль немовляти, хрещення, весілля та ритуальне обмивання перед похороном [14: 78].

В українській міфології вода — це дар неба матері-землі; вона оживлює землю і робить її плодючою. Також вода виступає як спосіб магічного очищення. Води, за первісними уявленнями, поділяються на чоловічі і жіночі: перші — це дощові й снігові, тобто „небесні” води; жіночі — „земні”: води криниць, колодязів, джерел. Небесні води здатні запліднити землю. Вода нетерпима до всякої нечистої сили: вона змиває і топить напасті злих духів. Вода обожнювалась предками. У народі кажуть: „Будь багатий, як земля, а здоровий, як вода!” Вода очищує від гріхів. Вода, як і вогонь, може бути „доброю” і „злою”. Щоб задобрити воду при повенях, їй приносили жертву: в річку кидали курку чи півня або хоча б мишу. У сиву давнину топили коней, іншу домашню худобу. Водним демонам кидали хліб, грудкову сіль, варену рибу, мертвороджених дітей, здохлих тварин. Бджолярі топили перший рій у жертву водяному. У велику посуху виконувався ритуал викликання дощу [5: 83—84].

Символіку води у слов'янській народній поезії дослідив О. О. Потебня у магістерській дисертації (1860 р.). Серед сучасних досліджень необхідно виділити статті Л. Горошко про значення символу води [6: 521—524] і В. В. Жайворонка про етносимвольні асоціативні паралелі в українських народних піснях (під кутом зору О. О. Потебні) [7: 23—31].

Повінь, розлив води — символ печалі, горя. Отже, той, хто народився у повінь, буде, за народною прикметою, нещасним. Вода — символ жіночого начала. Свою воду — дівочу вроду — дівчата пильно охороняли. Коли хлопець передчасно нап'ється води або розіб'ється посудина, де зберігається чарівна рідина, буде дівчині лихо [14: 79]. На заручинах дівчата співають: «Моя водиця дорога — дорожка меду і вина» [17: 164].

З водою пов'язане життя людини від народження до смерті. На Галичині кажуть: «Вода — наша мама», — бо вода є джерелом усякого органічного життя. У народі вважають, що вода була від початку світу [7: 23-24] або ще навіть до створення світу — у вигляді первісного

«синього моря». Саме з неї з'явилися, за волею богів, земля, сонце і все живе. Тому вода є символом вічності й заодно плинності часу [14: 75].

Обливання водою — магічний народний обряд посилення щастя-долі, тому що дощ у міфологічній свідомості співвідносився з їжею, що наповнює, живить тіло. Дощ — це сім'я, яке запліднює землю, людину, тварину. Саме тому плідність землі асоціюється із плідністю жінки і тварини. Так, наприклад, у колядках та щедрівках водночас прославляють, тобто бажають плодочості дружині хазяїна, худобі, саду, полям. Існує паралель між символічними діями обливання та обсіпання. Напередодні весілля мати нареченої обсіпає майбутнього зятя зерном перед тим, як він увійде до хати. Дружки при цьому співають: «Ой сип, матінко, овесець, щоб наш овесець рясен був, щоб наш Юрасько красен був. Ой сип, матінко, пшеничку, щоб наша пшеничка рясна була, щоб наша Маруся красна була». В цьому контексті обсіпання має подвійне значення: щоб хліб уродився колосистий і щоб зберігалась краса та здоров'я молодят [14: 100—101].

На Галичині обливали молодих перед виїздом до вінця, й дотепер є звичай лити воду під ноги нареченому і нареченій. Обливання як акціональний символ передає очищувальну, оздоровчу і запліднювальну силу дощу. Благословляючи молоду, батько проголошував: «Будь здорова, як вода, будь весела, як весна, будь родюча, як земля» [7: 24—25]. Доброю і зараз вважається прикмета, коли в день вінчання йде дощ. Для того, щоб молода пара могла побратися, хлопцеві й дівчині потрібно переправитися одне до одного через річку. Дунай у весільних піснях є межею, що відділяє дівчину від рідної сім'ї: «Тихая в Дунаю вода, добрая наша згода: то ж ми ся годили, вкупоньци посадили голуба з голубкою — Івася з Мариською» [17: 165].

У міфологічній свідомості існувало стійке уявлення про вододіл між цим і тим світами. Вода — це посередник між білим світом і світом померлих. Отже, вода була шляхом на той світ, і це вірування відобразилось у стародавньому обряді поховання, коли мерців клали в човен, який пускали на воду, або спалювали. Це повинно було прискорити і полегшити переправу душі на „той світ“. Сльози, як і вода, очищують. Вони також є посередниками між світами: щиро плачучи, людина ніби підноситься до небес. Але не можна дуже побиватись і плакати за померлим, бо слези можуть потривожити його [14: 76—77].

Проливання води в обряді пологів символізувало розкриття джерел. Після пологів баба-повитуха обмиває „родильницю“, яку потім називають „породілля“, а також новонароджену дитину. У першу купіль хлопчику кладуть щось залізне, щоб був міцним і здоровим, а дівчині — квіти, щоб її любили хлопці. До води звертаються, як до живої істоти, із проханням очистити дитину, або дорослу людину (хвору, зурочену): «Добрідень, водо Тетяно (Уляно)»; «Водице-кринице! Ти обмиваєш луги-береги, коріння, кремення, біле каміння, умий рожденного, хрещеного (ім'я) від усякої нечисті, від усякого бруду!» [там само].

Вода з давніх-давен має власні характеристики, наприклад, вода „Єлена“ (за ім'ям своєї винахідниці) очищає від усього злого; *непочата вода* (джерельна) — та, що взята з криниці, річки, інших водойм до сходу сонця. Саме цю воду брали для ритуалу „зливки“, коли породілля обливала руки баби-повитухи. Є вода *купальська, правдива, свята, зоряна* тощо [5: 84—85].

Чиста вода символізує дівчину вірну, гарну, милу, любу; нечиста вода — невірну. Кроплення водою як магічний ритуал здійснюється свяченою водою, з одного боку, з побажанням щастя, долі, добробуту, а з другого, — з обереговою метою, щоб відвернути нечисту силу. Насамперед це здійснює баба-сповитуха. Бризкаючи породіллі воду на голову, вона примовляє: «Обливаю тебе від усякої дряховиці, полижної лихо виці... Всю біду, чари і бісниці вигоню геть з хати за двері... Тьфу, хай усе іще зає, пропадає геть далеко в безвісті страшні» [7: 29].

Ми розглянули тільки незначну частину акціональних і вербальних символів, пов'язаних з водою в текстах сімейних обрядів. Вода як елемент первісної віри належала до культу природи, якій поклонялися, бо вважали сильнішою за людину [7: 30]. Багато з того, у що вірили наші пращури, загубилося, але багато чого й залишилося, і ми маємо це обов'язково дослідити, зберегти і передати нащадкам.

1. Алатирева Н. Б. Номінативна ланка у середовищі українського обрядового гіпертексту: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Алатирева Наталя Борисівна. — Одеса, 2002. — 179 с.

2. Аникин В. О двух лингвистических направлениях в фольклористике / В. Аникин // Филологические науки. — 2004. — № 1. — С. 5—15.

3. Бардина Н. В. Языковая гармонизация сознания / Н. В. Бардина. — Одесса, 1997. — 272 с.

4. Бріцина О. Ю. Українська усна традиційна проза: Питання текстології та виконавства / О. Ю. Бріцина. — К.: Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2006. — 400 с.

5. Войтович В. М. Українська міфологія. — 2-ге вид. / В. М. Войтович — К.: Либідь, 2005. — 664 с.

6. Горошко Л. Знаковість символу води / Л. Горошко // Народознавчі зошити. — 2003. — № 3—4. — С. 521—524.

7. Жайворонок В. В. Етносимвольні асоціативні паралелі в українських народних піснях (під кутом зору О. О. Потебні) / В. В. Жайворонок // Мовознавство. — 2010. — № 6. — С. 23—31.

8. Іванівська О. П. Український фольклор як функціонально-образна система суб'єктності: Монографія / О. В. Іванівська. — К.: ТОВ УВПК „ЕксОб“, 2005. — 228 с.

9. Конобродская В. Л. Украинская этнолингвистика: направления развития, проблемы и задачи / В. Л. Конобродская // Славяноведение. — 2008. — № 4. — С. 104—114.
10. Копаниця Л. М. Поетичний текст в усній і книжній традиції: Питання поетики та художньої семантики: навч. Посібник / Л. М. Копаниця. — К.: ВПЦ „Київський університет”, 2010. — 397 с.
11. Кримський С. Б. Заклики духовності XXI століття / С. Б. Кримський. — К., 2003. — 32 с.
12. Мусієнко В. П. Методологічні проблеми моделювання картини світу / В. П. Мусієнко // Актуальні проблеми металінгвістики: Збірник статей за матеріалами IV Міжнародної наук. конф. — Черкаси, 2005. — С. 3—5.
13. Неклюдов С. Ю. К вопросу о фольклоре и обряде / С. Ю. Неклюдов // Миф, символ, ритуал. Народы Сибири. — М.: РГГУ, 2008. — С. 11—22.
14. Сто найвідоміших образів української міфології. — К.: Орфей, 2002. — 448 с.
15. Толстая С. М. Этнолингвистика и фольклор / С. М. Толстая // Наука о фольклоре сегодня: междисциплинарные взаимодействия / К 70-летию юбилею Ф. М. Селиванова / Тезисы Международной науч. конф. (Москва, 29—31 октября 1997 г.). — М.: Диалог МГУ, 1997. — С. 37—38.
16. Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. — М.: Индрик, 1995. — 512 с.
17. Українські народні пісні в записках Зоріана Доленги-Ходаковського. — К.: Наук. думка, 1974. — 782 с.
18. Яковлева О. В. До проблеми відродження духовності в Україні / О. В. Яковлева // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологічна, 2007. — Вип. 40. — Ч. 1. — С. 251—258.
19. Яковлева О. В. Символіка покривання голови нареченої у весільному обряді: етнолінгвістичне дослідження / О. В. Яковлева // Слов'янський збірник: Зб. наук. праць. — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2011. — Вип. XIV—XV. — С. 421—427.

О. В. Яковлева

СПЕЦИФИКА ОБРЯДОВОГО ТЕКСТА КАК ОБЪЕКТА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Обрядовый текст филологи рассматривают как синкретический или как гипертекст. Предлагается комплексное исследование трёх кодов: акционального, предметного и вербального, — которые одновременно функционируют в рамках обрядового текста. Символы рассматриваются как основные единицы каждого из трёх кодов. Анализируется многозначность символа воды в украинских семейных обрядах.

Ключевые слова: обрядовый текст; синкретизм; гипертекст; вербальный, акциональный, предметный символы.

O. V. Yakovleva

SPECIFIC NATURE OF RITUAL TEXT AS AN OBJECT OF PHILOLOGICAL RESEARCH

The ritual texts and their peculiarities as hypertext are analyzed in the article. The author suggests the complex analysis of three codes of the ritual text: verb, action and subject. Symbols are the main units of each code, for example the symbol of water in family ceremonies.

Key words: ritual text; syncretism; hypertext; verbal, action, subject symbols.

УДК 811.161.1'367.332

О. В. ГЕЙНА

К ВОПРОСУ О КЛАССИФИКАЦИИ СУБЪЕКТНО-ОБЪЕКТНЫХ ДЕТЕРМИНАНТОВ В СОВРЕМЕННЫХ РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена функционально-семантическому анализу моносемных детерминантов с объектным значением на материале русского и украинского языков. Представлена классификация данной подгруппы моносемных детерминантов, описаны модели предположно-падежных детерминирующих конструкций, передающих объектные значения, их лексико-грамматические заполнители, указаны способы распространения.

Ключевые слова: моносемный детерминант, объектный детерминант, модель детерминирующей конструкции.

В современной синтаксической науке при понимании предложения как такой единицы, в которой связи между словами не располагаются в одной плоскости, закономерно стремление выяснить виды синтаксической зависимости, возникающие именно в предложении и не поддающиеся описанию с точки зрения правил распространения слов в структуре словосочетания. К таким видам синтаксической зависимости можно отнести связь детерминирующих членов, в частности субъектно-объектных детерминантов, с предикативной основой предложения.